

Szabó T. Attila, Bősze Péter

Szaporodással, nemzéssel kapcsolatos szakszavak

Váradi Lencsés György *Egész Orvosságról való Könyv* azaz *Ars Medica*
és Mátyus István *Diaetetica* című munkájában

<https://doi.org/10.61333/mony.15220>

Közleményünk célja: bemutatni a magyar orvosi-szaporodás-biológiai fogalmak első rendszerezett megjelenését Váradi Lencsés György (1530–1593) *Egész Orvosságról való Könyv* azaz *Ars Medica* című munkájának 2000-ben kiadott digitális adattárában, illetve nyomon követni ezeknek a fogalmaknak az utóéletét a Lencsés XVI. századi orvosi monográfiáját bizonyíthatóan használó utód (Pápai Páriz Ferenc) és Kibédi Mátyus István (1725–1802) munkájában.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Lencsés György munkájából az *Ars Medica Electronica* (1) adattárának példamondataiból gyűjtöttük ki a szaporodás-biológiával kapcsolatos korai magyar fogalmakat. Nem szerepelnek ebben az anyagban azok a magyar és latin szakszavak, amelyek csak a kötet címrendszerében (kötet-, fejezet-, téma- és szélcímek stb.) vannak meg. Tekintettel az adatok nagy számára, a keresőt az esetek többségében csak az alapadatok kiírására állítottuk be. Néhány esetben, ahol a kis adatszám megengedte, a bővített adatközlés látható. Természetesen az adatok az e-adattárban alkalmazott, a mai helyesírásához közelített átírásban szerepelnek. Akit az 1500-as években követett helyesírás is érdekel, az az OSZK-MEK 01159.pdf (niif.hu) UgróLapon (URL) olvashatja ezt.

Egy példa:

A szaporodásra vonatkozó adatsor keresése:

Keresett szavak: szaporodás, szaporodását, szaporodásnak, szaporodásra, szaporodást, szaporodik, szaporodó, szaporodók, szaporodott.

Keresősor: szaporod*

Találatok száma, amelyekben ezek a szavak előfordulnak: 13.

Az első találat:

Kötet címe: EMBERI TESTNEK BETEGSÉGIRÓL VALÓ ORVOSSÁGOK

Fejezetcím: [Gyomor, máj, lép, belek]

Magyar alfejezet: [Meddőségről, fogantatásról, gyermekvesztésről]

Magyar témacím: Az meddőségről

Latin témacím: Sterilitas

Magyar betegségnév: Mitől meddők az férfiak

Latin betegségnév: [Szerilitas viri]

„Meddők és nem szaporodók az gyermekek és az vénemberek, mert azoknak nemzömágvok vékony, vizes és erőtelen.”

Közleményünk szempontjából érdektelen, hogy a megfogalmazás melyik fejezetben található, ezért a keresett szavak találatainál csakis a szöveges rész helyét adjuk meg (kötet, folio, recto/verso). Ennek alapján a megfelelő rész a megadott irodalomban visszakkereshető.

Első lépésben a **következő szavakra kerestünk** adatokat: fogan/fogad, közösül, és, nemzés, nemzömág, fogan/ás, magzat, mony, nemzés, nemzömág, szaporodás, szülés.

Terjedelmi és egyéb okokból most csak a *szaporodás, mony* (testis/ovum), *közösül/és, nemzés, nemzömág, fogan/ás, magzat* XVI. századi szakszavak adatait mutatjuk be. Az adatot tartalmazó mondat után zárójelben lévő római szám Lencsés munkájának a kötetszáma, az arab szám a lapszáma, az a/b a lap oldalára (recto/verso) utal. Az idézett részek kiemlése tőlünk származik.

A *nemzömág* (mai értelemben elsősorban az ondó) példáján mutatjuk be a fogalomnak, illetve az ezt kifejező szakszónak az útját szakirodalmunkban Lencséstől (XVI. század) Mátyusig (XVIII–XIX. század).

EREDMÉNYEK

A *szaporodás, mony* (testis/ovum), *közösül/és, nemzés, nemzömág, fogan/ás, magzat* Váradi Lencsés György (1577k) munkájában.

▪ Szaporodás (*reproductio*)

Meddők és **nem szaporodók** az gyermekek és az vénemberek, mert azoknak nemzőmagvok vékony, vizes és erőtelen. (I. 266a)

Mert az mely férfiak ennek valamelyikétől bántatnak meg, vagy hogy nemzésre való magvuk nem leszen, vagy hogyha leszen is, de hiába való, **nem szaporodó** leszen. (I. 266b)

Valamely asszonyállat azért (megért idejében) ez vétkekkel nem bántatik, és jól álló, formált testtel, taggal vagyon, nem aszú, sem kövér, [aki] széles csípőjű és terjedt hasú, **szaporodó asszonyállat** az ilyen. (I. 267a)

Hippocrates ilyen próbáit írja ennek: Ha az asszonyállatot betakarod és alol füstölöd és az füstnek szaga az teste által az szájára és orrára fölhat, **szaporodó** ez. (I. 267a)

Ha az fokhagymát megtisztítván, csapot csinálz belőle, s mikor az asszonyállat aluszik, azt föltozol az szeméremtestébe és annak íze avagy szaga az szájáig felhat, **szaporodó** ez. (I. 267b)

Árpát áztass meg az férfiúnak, az asszonyállatnak is vizeletiben, temesd földbe kétféle ezeket, ha melyik árpája tizednapra kijő az földből **szaporodást**, ha melyike ki nem jó, **meddőséget** jelent. (I. 267b)

De ha egyikben sem találta, orvosággal megcselekedhetni, hogy **szaporodásra mind az kettő jó leszen**. (I. 267b)

Sulphur vivum neve az patikában, ezt vesd az vizeletbe, külön az férfinak, az asszonyállatnak is, ha férgek teremnek az vizeletben, **szaporodást**, de ha nem, **meddőséget** jelent. (I. 267b)

Igy viszontag, ha mind az kettő, az férfi és az asszonyállat fölöttébb igen meleg, vagy fölöttébb igen hidegek, **meg nem lehet az szaporodás**. (I. 268a)

Ezt mi ide nem gonosz-végre írjuk, és nem azért, hogy valaki gonoszul éljen és nem jámborul ezzel, de azokáért, hogy az mely asszonyállat gyakorta való szülés mia megromol, szegény élete megtartassék és egy ideig fogadás nélkül maradhasson, és nem azért írjuk, hogy az **igaz szaporodásnak** ellene akarnánk cselekedni. (I. 268a)

Csodálatos bölcsességgel rendelte az Isten minden **állatoknak szaporodását**, valamelyben elevenség és lélek vagyon, és minden állatoknak eszköze az lélek, mely lélek hányféle, azt az bölcs Aristoteles így írja. (I. 277b)

Mert ha valaki <ha> az eredetből vett francut, az olyanak az szüleinek valamelyik[e] volt francus, leginkább leszen azért az Venussal való közösüléstől, mert annak **gyakorlásától szaporodott el az francu** az emberek között, és így aztán egynek förtelmességétől és tisztátalanságától ez egész világon immár elterjedt, ki az paráznáknak nyavalyságos ostorok az Ūr Istenből. (I. 314a)

Ez hideglelés foglalja el azokat, az kik természet szerént meleg és szárazok, karcsúk, életüknek virágában vannak, az kik munkához, vigyázáshoz, szomorkodáshoz, gondokhoz, kevés eledelhez, amely meleg és száraz, szoktatják magukat, és az kiknek igen meleg vagyon, mert az ilyeneknek **epéjük igen szaporodik**, jelesben nyárban, meleg és száraz tartományokban kiváltképpen, és meleg, forró egen. (III. 12b)

▪ Közösül/és (*copulatio*)

Mindenféle nyers gyümölcsöt és asszonyállattal való **közösülést eltávoztass**, ha hitvány gyomrod vagyon. (I. 131a)

Efféle ember hideg italt fölötté **igen eltávoztasson, és asszonyállattal való közösülést**, kiváltképpen ha immár vénségre menendő az ember. (I. 206a)

Mely aztán megveszt akármely embert is az **közösülésnek miatta**. (I. 237a)

Megleszen az **nagy erőszakkal és zabola nélkül való közösüléstől** is az férfival. (I. 244a)

Látjuk azt is, hogy legyen ötszáz apáca bátor egy klastromban, kik az **férfiúval való közösülést régen hagyták el**, nem bántatnak madrafulladásal. (I. 259b)

Innet leszen, hogy jóllehet az férfiaknak megáll sokáig az alfélnek végső hurkáiban való ereknek vér folyása, avagy az **asszonyállattal való közösülés elhagyatik**, de azért az madra fulladásához hasonló nyavalya nem bántja őket. (I. 260a)

Ha hassal fekszik alá, vizeletnek nehéz volta leszen, és az **férfival való közösüléstől igen fél**. (I. 262a)

Leghidegebb pedig akkor az asszonyállat szeméremtestébe, mikor az **férfival való közösülésre rest**, az havivér folyások megrekednek vagy csak igen lassan folynak, és akkor az vékonyoknak, az ágyéknak és az lábknak érzékenységének meglankadása vagyon. (I. 267a)

Ha mikor azért az férfinak és az asszonyállatnak **közösülésökből gyermek nem fogantatik**, melyik vétkekből történik ez, megítélheted ezekből. (I. 268a)

Gyakorta mindazonáltal megtörténhetik, hogy az **közösülőknek egyike sem volna meddő**, de mivelhogy természetükben rettegnek egymástól és még nem szeretik egymást, ez ilyenek semmit magoktól nem, de **ha mással közösülnek, mással szaporíthatnak**. (I. 268a)

Azért az asszonyállat **illendő férfival közösödvén** és ha sem természet szerént, sem történt vétkekből nem meddő és az **közösülésre nem nehéz és nem rest**, az olyan alkalmas és kész az gyermek fogadására. (I. 268a)

Az **férfival való közösülése után** mindgyárust tegyen el föl az madrajának szájába egy bagolyborsónyi timsót az asszonyállat, avagy fenýóviaszt, ha egy babszemnyit teszen, attól jobb, nem fogad. (I. 268a)

Ha férfiúval való **közösülésének utána, mindjárust**, oda fel az madra szájához borsot tolj. (I. 268a)

Minekélőtte az asszonyállat **férfival akar közösülni**, mentát tegyen föl az szeméremtestébe s nem fogad. (I. 268a)

Ezek meglévén afféle dolgokra kell menni, az melyek segítik az megnehézesülést, melyeknek kell lenni az **férfival való közösülés előtt**, melyeknek pedig az **közösüléskor**, melyeknek **penig az után**. (I. 268a)

Az **közösülésnek előtte minden reggel** harmad napig öregsabású gyapotból csinált csapon, kinek az hossza tíz avagy tizenegy ujjnyomatnyi legyen, ez orvosságot föl kell az asszonyállatnak szeméremtestébe tolni és három napig kell ott tartani, de legelőször székét és vizeletét elbocsássa. (I. 268a)

Estve pedig ezzel füstölje magát az asszonyállat: tömjént, mastixot, ladanumot, mirhát, ciprosfának levelét, és dióját, aloesnek fáját, foliomot, máknak köpüit, citvartot, elefánt fogából való reszelést ana ½ D, ezeket mind törd porrá és új lúdhájjal, mint egy tészttát, elegyítsd össze, csinálj akkora pilulákat belőle, mint egy-egy babszem; egy megvájott székre üljön az asszonyállat, tegyenek tüzet az szék alá és az pilulákból egyet vagy kettőt vess az tűzre, ezzel füstölje magát. (I. 271a) De ehhez egy tölcser szabású cső

legyen, az kinek az egyik vége, az ki vékonyabb, az asszonyállat szeméremtestébe legyen dugva, az szélesbik fele pedig az tűz fölött álljon. (I. 271a)

Mikor az asszonyállat megtisztul, azután **mindjárt legyen az közösülés** <és> akkor, mikor immár az étel-ital (immár) jól megemésztődött. (I. 270b)

Az nemzőmagot pedig az férfi, mind az asszonyállat egyszersmind bocsássák el, mert ha az asszonyállat késedelmesb lesz az elbocsátásban, csak egy csepp sem kel benne, hogy **megnehezkesülhetne**. (I. 270b)

Az közösülésnek pedig cselekedetinek elvégzése után vegye észébe az férfi, hogy ha az ő testét az madra hozzászívjá. (I. 270b)
Az asszonyállat is vegye észébe, hogyha az férfigagot benn tartotta. (I. 270b)

Szamártejbe márts gyapotot, kösd az asszonyállat köldökére, avagy kösse maga az asszonyállat magára, és úgy **készüljön az férfiával való közösüléshez**. (I. 271a)

Darunak agya velejéből és lúdnak hájából csinálj kenőt, az férfi kenje azzal meg az testét, és **úgy készüljön az asszonyállattal**. (I. 271b)

Azután lómentát főzz meg borban, s mindjárt azzal pároljad alol, és annak utána bazsalikont és öreg mentát tegyen maga alá, **úgy készüljön az férfiával**, megterhesedik. (I. 271b)

S mikor az csap ki kezd aztán az asszonyállat testéből csöpögni, mindjárt **készüljön hozzá, és készüljön az férfiával**, Isten akaratjából megnehezkesedik. (I. 271b)

Ha pedig az nőstény tisztességet adod ugyanazon móddal négy napon, leányzót fogad; te [de?] aztán **azután készüljön az asszonyállattal**, ha más lesz is, <úgy cselekedjék>. (I. 272a)

Ha fölötte nagy gyönyörűséggel bocsátja ki az magot és egyszersmind az férfiával, avagy igen kevésbé és azután; ha azt bevévén megtartja és az **közösülés után** az szeméremteste nem nedves. (I. 272a)

Az ki immár nehézkes, annak az **férfiával való közösülés nem kell**, az havivér folyás megáll, és az ő ideje korán nem foly, mert az mely ereken kellene folyani az madrából, az gyermeknek odaragadása mia azok be vannak dugva, és az madra szája is öszvement, semmi vér az madra üregéből ki nem jöhet. (I. 272b)

Hamarmenést, szökdécselést, táncolást, esést, verekedést, haragot, bánatot, félelmet, megrettenést és **férfiával való közösülést igen eltávoztassa**, mert ezeknek akármelyikéből is hamar megeshetik az gyermekvesztés. (I. 275b)

Mikor az asszonyállat szülésnek idejét ismeri elközelgetni, valami méltó munkatételben jó gyakorlani magát, **férfiával közösülni is jó**, meleg vízben fürödjék gyakorta és benne üljön, annakutána az vékonyait, az ágyéksontjait és hasát kenesse kapor és székfűolajjal, az szeméremtestének száját pedig momordica olajjal kenesse, avagy lúd, avagy tik kövérivel. (I. 278b)

Timsót törj meg, elegyítsd el, és abba az vízbe márts vékony ruhát, cassiának fáját, ciperust, gallest, mind egy mértékre végy ezekből, törd meg, és vesd igen ó borba, úgy törd azután ösze őket, hogy annyi sűrűsége legyen, mint az méznek, abba mártsad az timsós ruhát, annak utána száraszd meg az ruhát, tedd az szeméremtestbe, **ott két egész óráig tartsd, minekelőtte férfiával akarna az asszonyállat közösülni**, vegye el azután onnét. (I. 285a)

Effélék az asszonyállattal való **fölöttebb mód nélkül közösülés**, fürödéssel való gyakorta élés, hirtelen és sietve való járás, egy

helyben való igen sok ideg állás, lovon való nagy ügetés, vizeletnek és széknek megfojtása, veszteg heverő restség, és mindenek afféle külső esetek, kik az ízeket megtörik. (I. 289b)

Az köszvényes embernek ezek igen ártalmasok, kitől igen ó[v]ja magát: hiábavaló magagyakorlás, étel után való lovaglás, hévalkodás, pépből csinált edel avagy tésztaból csinált éték, vajas avagy száraz pogácsa, vastag húsétel, mint az disznóhús, vízben lakozó állatoknak húсок, azok vagy madarak, vagy halak, igen sós, tejből lett akármí, héjatlan halak, mindenféle gombák, böcsü étkek, jelesben az lencse, minden erős étkek, mint az borsos éték, nedves gyümölcsök, mint az sárgadinnye, cékla, laboda, mindenféle gyümölcs az jól megért szőlőtől és az fügétől megvalva, az tengeriszőlőtől és az pálmafa gyümölcsétől elválva is, sárgarépa, pomagranát, szilva és körtvélytől elválva is, gyomornak igen megtöltése, kiváltképpen sok különb-különbféle étkekkel, **sok asszonyállattal való közösülés**, sőt attól, ha lehetne, ugyan meg kellene magát tartóztatni, meleg vízben való fürödés, de kiváltképpen sok ideg. (I. 290b)

Elragadásból pedig lesz az belpoklosság vagy melléje fekvésből az belpoklosnak, vagy **vele való közösülésből**, vagy szüntelen való vele együttléltől és forgolódástól. (I. 310a)

Mert ha valaki az eredetből vett francut, az olyannak az szüleinek valamelyik[e] volt francus, leginkább lesz azért **az Venussal való közösüléstől**, mert annak gyakorlásától szaporodott el az francu az emberek között, és így aztán egynek értelmességétől és tisztátalanságától ez egész világon immár elterjedt, ki az paráznaéknak nyavalyaságos ostorok az Úr Istentől. (I. 314a)

Öszveközösülhetnek azért bántás nélkül az tisztátalanok, és meg nem bántják egymást, de ha valamely **tisztátalan közösül az tisztával**, azt megbántogatja, nem az borból ítéltetik pedig meg az tisztátalanság, mivelhogy az régi megveszésnek kovása el oda be vagon az testben és oda rekesztetik. (I. 314a)

Mikor pedig az francunak jeleiből kételkedés lehetne, annak eredetét jól meg kell vizsgálni, honnét vagon és mely részről kezdeti, mert ha **asszonyállattal való közösüléstől vagon**, vagy férfiával való közösüléstől az asszonyállatnak, az a szeméremtesten tetszik meg, mert ott kezdetik. (I. 315a)

Valamíg az meggyógyulás lesz, mindaddig **eltávoztassa az asszonyállattal való közösülést**, vagy ha asszonyállat francus, az **férfiával való közösülést**, mert fölötte igen neveli az ízekben való fájdalmakat. (I. 315b)

Asszonyállattal való közösülésnek az sokát **ne cselekedjed**, fürdőt eltávoztass, jobb, hogy házban csak töltesse ember magát. (III. 28a)

■ **Mony (testis/ovum stb.)**

Ez ilyen főfájó nedves égen járjon és nedves elegséggel éljen és jó ízzel, **tikmonnak** székivel, **kakasnak az monyaival** és annak levével, melybe megfőzték, fácánnal, fogollyal és minden affélével, az ki táplál és nedvesít. (I. 6a)

Márts ruhát ecetbe, és az **két monya golyóbisát** takard bele. (I. 10a)

Hangyának monyát törd meg, annak az levét szürd ki és bocsásd az fulbe, akármely régi süketséget is meggyógyít. (I. 67a)

Földigilisztát, **hangyának az monyát**, rutának levelét törd ösze, és faolajban forrald ösze, melegen abból bocsáss egy cseppet a fulbe. (I. 67b)

Hét nyers diókat mind héjastul törj meg erősen, parhagymát ismét egy marokkal, ez kétfélének facsard ki az levét és szürd meg, heted-

napig az gyermeknek add ezt innia, és mikor el akarják alutni, az **testecskéjét, az monyát és az segge és monyai között való húst** faolajjal meleggel kend meg. (I. 219b)

Rókának monyait száraszd meg, törd meg, igen jó borban add meginnia. (I. 223a)

Kecskének hólyagát, avagy juhna, égesd meg és törd meg, lómentát, szederjet, ezeket mind egy mértékre törd porrá, ezekhez **nyúlnak monyát** is aszalj, és azt is porrá törjed, mikor aztán aludni megyen, jó borban adj ez porból másfél nehezéket meginnia estve. (I. 224a)

Beléndfünek olajával kenjed az veséit és az szeméremtestét, de az **két monyát**. (I. 231b)

Fogolyadárnak monyát és rókának megaszalt csökit törd porrá, add meg borban innia. (I. 233a)

Ennek oka az **nemzőmagtartónak és az monyáknak erőtlenségek** és betegségek, kik az paráznaságnak mérges megveszésétől lesz[nek]. (I. 237a)

S ha ez mérges, undok folyás megreked és ott benn meggyűl az gennyetség, néha **szinte az monyak mellett, néha az tök és segg között való húson** fakad ki. (I. 237a)

Az tök és az monyak, kik abban vannak, megtüzesüléssel, kemény dagadással és **tökösséggel is megbántatnak**. (I. 237b)

Az tüzesülést az vékony és természet kívül való forró vér gyűjtja föl, ki **az tökbe és monyákba foly** be. (I. 237b)

Hogyha **az tüzesülés csak az monyákat foglalta el**, ezek oda be vannak, azért tapogatással ismerhetni meg inkább ezt, hogynem mint látással. (I. 237b)

Görög fejiért hat nehezéket, kénkövet két nehezéket, opiomot egy nehezéket, ezeket törd össze vízzel és ecettel, háromszor vagy négyszer kend ezekkel *[az monyokat]*. (I. 239b)

Földi bodzát főzz meg vízben, ez is jó, ha ugyan megdagadott volna is *[az mony]*, csak pároljad ezzel. (I. 239b) Asszonyállatnak szeméremteste viszketéséről az mit ide alá írtunk, jó orvosság erről. (I. 239b)

Immár az szeméremtestben való vétkek, kik az meddőséget hozzák, az férfiakban ezek: az szeméremtestnek inainak leszakadása, kit magyarul gutaütésnek is hínak, nemzőmagnak akarat ellen való elfolyása, nemzőmag tartójának megrekedése, megszorulása és megtörése, **az szeméremtestnek és monyóknak vékonysága** és kicsiny volta. (I. 266b)

Hím menyétnek két monyát mesd el úgy, hogy az menyét megéljen, kösd azokat hódnak bőrébe, hordozza hóna alatt azt az asszonyállat és meg nem terhesedik. (I. 268a)

Tekenősbékának máját, oly **malacnak, melyet az anyja szoptat, két monyát** aszald meg és törd porrá, add meginnia, akár férfi, akár asszonyállat legyen, ha meddő. (I. 271a)

Kandisznónak monyait száraszd meg árnyékon, törd porrá, és az havivér-folyásának megtisztulása után add meg az asszonyállatnak innia, csoda igen hasznos orvosság. (I. 271a)

Ha az szülés után az asszonyállatnak szeméremteste sebes volna, **bikának két monyát** hideg rózsavízzel és egy kevés sáfránnyal csinálj össze, tedd az sebes testére. (I. 283a)

Az köszvénynek fájdalmát **róka monyával töröljed**, vagy rókahájjal, és azután takard rókabőrrel be. (I. 292a)

Hangya monyát mind földestől óhájjal törj össze, azzal kenjed. (I. 292b)

Tekenősbékának, leánybékának, puppenevérnek az véröket, **hangyának monyait**, sandaracát, borostyánfa enyvét, vedd mind egy mértékkel, csinálj össze jó ecettel, kend ezzel, de okosan, hogy valahogy le ne menjen az bőrre is. (II. 4b)

Hangya monyát és földi bodzát törj össze és ecetet, tiszta aranyat porul elegyíts bele és ezzel kenjed. (II. 17b)

Plantariusnak volt egy efféle betege, kivel bánt, ki immár szinte minden erejétől elfogyatkozott volt, kinek fürdőt csináltatott vízből, kibe **hollónak az monyait** habarta, ugyanazon fürdőben megerősödött az beteg, és ő maga kiment belőle. (III. 19a)

Tizedik **az madaraknak** fészekéből való kifutásuk és **monyóknak ott elhagyásuk**. (III. 22b)

Az vesének sebesülésétől véres is igen kevés vizelet következik, az fájdalom szinte el alá az csontok közé és **az két monyakra vitetik**, az hasnak bőre alatt az vizelet meggyűlvén, vízkórságnak betegségét mutatja úgymint. (V. 3b)

Az arabsok és az mostani orvosdoktorok közül némelyek jónak mondják: gesztenyét, nospolyát, citvartot, szíriai diót, babérmagot, gencsfűnek gyökerét, fejer dictamnust, tormentillát, kék liliom gyökerét, aranygyökérfűnek gyökerét, örvénygyökeret és öreg egérfarkfűnek gyökerét, reubarbarumot, borostyánnak gyümölcsét, bolus armenust, csengőfüvet, öreg ciprusfát, múmiát, Csabairét, Szent Ilona asszony füvet, kit nagy roponcnak is hínak, angelicát, szaporafűnek kifacsart levét, öreg legyeket, magas páprádót, pézsmát, ambart, az mely csontot az szarvasnak szívében találni és az szarvasnak szarvát, **medve monyait**, pápafüvet. (VI. 6a)

Hogyha pedig véres leszen az vizelet, kend meg mindjárt az veséket, az ágyékcsontot és **az két monyákat és az szeméremtestet** rózsának, disznóporcsinnak, útifűnek, atracélnak, máknak és beléndfünek kifacsart levélvel. (VI. 9a)

Fölötte igen tudatlanul vétkeztenek, az kik az **castoreumot hódnak monyának mondották**, mert semmiképpen nem az, hanem **hólyagocska, mely mind az hím, mind az nöstény hódnak** vagyon és találtatik, kinek szája vagyon az szeméremtest mellett láthatóképpen, kiből olaj szabású nedvesség származik ki, igen nehéz szagú, kit az hód nyál nyelvével, és magát azzal megkeni. (VI. 16a)

Szokása pedig ennek az pókegérnek, hogy ha lehetséges, nemcsak az embernek, de egyébféle állatnak is **az monyait harapja meg**. (VI. 26b)

Vannak olyak is, kik követvén az község vélekedését, igen régi **agg kakasnak tojott monyából** állítják hogy leszen. (VI. 31b)

Monyas lónak vizeletit elegyítsd össze erős ecettel, add meginnia s kiokádja. (VI. 31b)

■ **Nemzőmag/ondó** stb. (*sperma* etc.)

Sok éjjeli magamegvesztegetés, azaz **nemzőmagnak elmenése** leszen, az szemek ugyan kikerekednek, és lassan pillognak csak alig. (I. 20a)

Ha pedig ez nyavalya, az gutaütés az férfinak szeméremtestén vagyon, akkor nem az vizeletnek leszen megállása, hanem az **nemzőmagnak**, és nem lehet az asszonyállattal való közösülés; az igen megbántatik. (I. 38a)

Jóllehet ez felül megmondott jelekből akkor is sok megvayon, mikor az hólyag nyakának ürege gennyetségesen megsebesedik, ki azokon leszen, az kiktől az természet, azaz **nemzomag menten megyen ugyan akaratjok ellen.** (I. 218b)

Ha gennyetséges sebesülés vayon az hólyag nyakában, sokkal az-előtt is az olyannak **akaratja ellen is menten ment az nemzomagva.** (I. 218b)

Az szeméremtestnek meneteléből penig az mely vayon, legelőször csak maga az gennyetség jó ki, mely vagy az szeméremtestnek nyakából, vagy tövéből, vagy az **nemzomagnak tartójából** jött volt ki. (I. 228b)

Az cernás avagy hajszállal elegyített vazelés az rest nyáltól vayon, ki az vizeletnek csöveiben leszen, vagy **az nemzomagnak tartójában az férfi magvának söprűjéből,** és ott veszi az hosszúságot is. (I. 228b)

Ez nyavalya leszen az veséknek nagy hévségétől avagy az **nemzomagnak sok voltától.** (I. 229b)

Fekete ónból csináljanak igen vékony pléhet, tedd az vesékre, az hévségét elveszi és az **nemzomagot is megkevesíti.** (I. 229b)

Az penig az temérdek enyves nedvességétől (ki melegségnek szűkös) támad, vagy penig az **nemzomagnak bőségétől és sokaságától vayon.** (I. 230a)

Minden orvosságok, melyet írok ezután az **nemzomagnak elfolyásáról,** igen jók erre. (I. 230b)

Az **nemzomagnak akarat nélkül** való fölöttébb elmenése szeméremtestnek fölmeredése és asszonyállattal való közösülés nélkül leszen, igen kicsiny vagy ugyan inkább semmi gyönyörűségnek érzékenysége nélkül. (I. 230b)

De néha vayon az, hogy igen kicsiny okból az **nemzomag elbocsátatik,** tudniillik, mint az kristelynek beadásában. (I. 230b)

Látatott az is, hogy az **nemzomagnak elbocsátásának régtől fogva való szokásából** álmában és csak gondolatjában is tiszta vér bocsátatott az férfítól, nem kisebb gyönyörűséggel, mintha az nemzomagot bocsátotta volna el. (I. 230b)

És ez nyavalya szinte úgy az asszonyállaton is megleszen, mint az férfin, kiből igen nyers, vizes és híg **nemzomag bocsátatik el,** nem vékony, sem mindenestől fogva fejér. (I. 231a)

Ennek oka vayon az **nemzomagnak tartójában,** ki az **nemzomagot vagy jól meg nem főzheti magában,** vagy penig meg nem tarthatja addig, az míg megfőzhetné és **megtemérdekíthetné.** (I. 231a). Annak okáért gyakortabb azokon leszen ez nyavalya, az kik még ugyan éretlen idejökben, szőr nélkül való gyermek idejükben – nemjámborul és hanyatthomlok az Venus asszony művére adják magukat. (I. 231a)

Mert az **nemzomagtartók megerőtlenednek,** kikben az hosszú szokásnak miatta az nedvességek bőséggel öszvefolynak. (I. 231a)

Mikor az Venus művéről való álmodozásban avagy annak **gondolkodásában megyen el az nemzomag,** nem olyan módon leszen az, mint az **nemzomagnak akarat nélkül való elmenése,** ki nyers, vizes és érzékenység nélkül való, hanem nagy gyönyörűséggel megyen ebben el. (I. 231a)

Ennek kifolyásának oka vagy az mának sokasága, vagy az melegség és csipkedő erősség, ki az természetet izgatja, avagy penig oka az **nemzomag részeinek nagy ereje,** kinek bizonyosága az, hogy mindenkoron nagy gyönyörűséggel megyen el. (I. 231a)

Lómentát és fejér violát adj enni, mert ez ugyan **el is szárazsítja az nemzomagot.** (I. 231b)

Három avagy négy csepp terpentínát elegyíts öszve nádmézzel és csinálj három vagy négy pilulát belőle, enhéra nyeld el, vacsora után ismét, **megállatja az nemzomagnak folyását.** (I. 232a)

Az szeméremtestnek főképpen egyik nyavalyája az **nemzésre való elégtelenség,** mert az férfúság megaluván emberben, **nemzomag ott benn nem terem,** avagy ki nem bocsáttathatik. (I. 232a)

Varázslatnak gonoszságától, és oly orvosságoktól, kik az **nemzomagot vagy tulajdonságokkal, vagy nyilvánvaló mineműségekkel megtartóztatják,** megleszen ez nyavalya. (I. 232a)

Ki nem bocsáttatik penig az **nemzomag az nemzomag tartójának igen nagy megrekedésétől** és az szeméremtestnek inának leszakadásától, kit magyarul gutaütésnek mondunk. (I. 232b)

Az **nemzomagnak akarat nélkül való elmenésében** penig az kívánság nincsen. (I. 232b)

Vadlennek vedd olaját, add ezt innia, ez igen **sokasítja az nemzomagot.** (I. 233b)

Mostani időben az emberek között találtatik az paráznság mia egy nyavalya, ki majd **hasonló az nemzomagnak akarat nélkül való elbocsátásához,** melyet бүдös és mérges mag elbocsátásának nevezhetünk. (I. 237a)

Mert először fejér avagy citrom szabású бүдös mérgeességgel jó ki az **nemzomagnak tartójából,** minden érzékenység nélkül, aluváskor szinte úgy, mint fönn vigyázáskor. (I. 237a)

Ennek oka az **nemzomagtartónak és az monyaknak erőtlenség** és betegségek, kik az paráznságnak mérges megveszésétől lesz[nek]. (I. 237a)

Mert ez szinte elég arra, hogy valami az **nemzomag tartójába begyűl,** бүдös undoksággá és méreggé tegye. (I. 237a)

Idővel aztán **ez mérges nemzomag megrothad** és erős csipkedővé leszen, ki az szeméremtestnek menetelit, hogy rajta átmegyen, meg-eszi és megsebesíti. (I. 237a)

Ezeken kívül ilyen tulajdon nyavalyái is vannak az madrának: havivérfolyásnak megrekedése, azon havivérfolyásnak fölöttébb való menése, fejér gennyetséges csorgása, **nemzomagnak kétképpen való elmenése,** megfulladása, fölmenése, leszállása, leesése és magát öszvevonása avagy zsugorítása. (I. 242b)

Ennek az üszögnek nemcsak az asszonyállat havivérfolyásának vére oka, sem az **asszonyállat nemzomagva szerzi** és csinálja csak ezt, mert soha nem látatott ez világon oly asszonyállat, kiben férfiú nélkül ez üszög megtermett volna. (I. 248a)

Az madrának szája vagy az nyaka annyira megreked és megszorul, hogy az **férfi nemzomagvát be nem bocsáthatja,** avagy ha bebo-csátja is, meg nem tartja, mert az darabos hús mia, ki ott termett, **ugyan nem szihatja jól be az nemzomagot.** (I. 250b)

Néha azért történik, hogy **bebocsátja az nemzomagot,** és **megtartatik ott** az madra szoros szájában, ugyan meg is foganodik. (I. 250b)

Az **asszonyállat fejér gennyetséges folyásának szinte majd sógor-sága az nemzomagvának** elmenése, mely az asszonyállatokat szinte úgy bántja, mint az férfiakat, sőt inkább az asszonyállatokat, mivelhogy ezeknek **nemzomagvok nyersebb és hígabb** és nem olyan igen állhat meg, mint az férfiaknak. (I. 258a)

Foly pengig ez minden kívánság nélkül, nem unos-untalan, sem minden napon, mint az madrának gennyetséges folyása, hanem valami közbevetéssel, nem az madrának üregéből, de az **nemzómagnak tartójából** az madra nyakába, és ez jóllehet fehér, savós, de gonosz szag és csipkedés nélkül vagyon, és mindenestől fogva is kevés. (I. 258a) Ennek oka szinte azon, mint az férfi nemzómagvának elmenésének. (I. 258a)

Az madrának fejeir gennyetséges folyásától [különbözően], még jobban abból ismered meg, hogy nem az madrából jö ki ez, mint az madrának folyása, hanem az **nemzómagnak tartójából**, mert mikor az természet szerént való havivér-folyás rajta vagyon is az asszonyállaton, ez meg nem szűnik, de azzal együtt, azon kívül is foly. (I. 258b) Ezt azon orvosságokkal kell orvoslani, mint az férfi nemzómagnak elmenéséről oda fel megírtam. (I. 258b)

Ennek tűzhelye az madra, kiben vagy az havivér-folyásnak vére, vagy az **beszorult nemzómag**, vagy valami másféle nedvesség rothad meg és leszen ilyen mérges ártalommal. (I. 259b)

Az madrának fulladását pengig én alig hihetem el (noha sok fő doktorok úgy értnek belőle), hogy az havivér-folyásnak véréből vagy az **nemzómagtól támadna**, mert az olyan asszonyállatok is, kik jól megtisztulnak, avagy ha nehézkesek, avagy ha férfival közösülnek is, gyakorta bántja ez betegség. (I. 259b)

Ha pengig az **nemzómagnak benntartásától** vagyon, az olyan férjhezmenjen, [ha nem?] özvegy, vagy apáca. (I. 260a)

Az madrában miért nem lehetne meg, ha tudjuk jól azt, hogy az mikor először fogad az madra, az **nemzómagot hozzávonja**, és az formáltatott gyermeket kilenc hónapig megtartja. (I. 263a)

Meddők és nem szaporodók az gyermekek és az vénemberek, mert azoknak **nemzómagvok vékony, vizes és erőtelen**. (I. 266a)

Immár az szeméremtestben való vétkek, kik az meddőséget hozzák, az férfiakban ezek: az szeméremtestnek inainak leszakadása, kit magyarul gutaütésnek is híznak, **nemzómagnak akarat ellen való elfolyása, nemzómag tartójának megrekedése, megszorulása és megtörése**, az szeméremtestnek és monyoknak vékonysága és kicsiny volta. (I. 266b)

Az **asszonyállatokban** pengig ugyanazon módon, mint az férfiaknak, az **monyakban és nemzómagnak tartóiban való vétkek**, az madra szájának avagy nyakának is fölöttébb való szélessége, tágassága vagy szorossága, megrekedése, félremenése, elfordulása és ebből támadott havivér-folyásnak megállása, kik ezek mind láthatók. (I. 267a)

Ezek mellett az madrának nagy mértékletlensége akkor, mikor az férfi nemzómagvát be kellene venni, mert az asszonyállatnak szeméremteste legmelegebb akkor, mikoron (mint az ifjú asszonyoknak) az **nemzótést vizket és csiklandik** az férfival való közösülésre és az havivér-folyás mértékletesen és munkával megyen és az ő hévségével az szeméremtestet megsebesíti. (I. 267a)

Az **nemzómagot** pengig az férfi, mind az asszonyállat egyszersmind bocsássák el, mert ha az asszonyállat késedelmesb leszen az elbocsátásban, csak egy csepp sem kel benne, hogy megnehezkesülhetne. (I. 270b)

Se ne egyék sokat, hanem dolgot tegyen az ő módja szerént, tétova járjon gyakorta, de ne igen vastagon, hogy az gyermek megsérvednék, hanem csak azért, hogy az magzat igen nagy ne legyen, mert **ha nyugalomban él az asszony, igen megnő az nemzómag benne**, és talán mindenik meghal. (I. 278a)

Ez vétkeknek pengig vagyon eredetük az **szülőknek erőtlen nemzómagvokból**, és akkor az köszvény örökös. (I. 289b)

Az eredetből azok az bélpoklosok, az kik **bélpoklos szülőknek nemzómagvukból lettenek**, és ha az szülőknek valamelyik[e] az **nemzészkor** bélpoklos volt, az Istennek ilyen nagy az ő cselekedeti, hogy az tisztátalan magból hasonló test szerzettessék. (I. 310a)

Jelei annak, az ki csirkebéka mia bántatott meg ezek: megdagad az ember és fölötte igen elhervad, nehezen veszen lélegzetet és büdöset leh, akarátja ellen is néha az természet, az **nemzómag elmegyen tőle**, torka és gégeje meggyullad és elszárad, szeme meghomályosodik, szédeleg, utál mindent, okádik, elájul, bolondoskodik és bátor meggyógyuljon is, gyakorta leszen, hogy mind kihull az foga. (VI. 31b)

■ **Nemzés** (*fecundatio, procreatio*)

De azért ugyan más is az fővénynek és az kőnek lételének oka, mert ez **leszen az atyának nemzése korán** is, és ez oly örökös betegség, hogy az **nemzésnek idején az atyától leszen**, és ugyan együtt az vesének létele korán terem az kisgyermekben ugyanott anyjának méhében. (I. 209b)

Az szeméremtestnek főképpen egyik nyavalyája az **nemzésre való elégtelenség**, mert az férfúság megaluván emberben, **nemzómag ott benn nem terem**, avagy ki nem bocsáttathatik. (I. 232a)

Mert az mely férfiak ennek valamelyikétől bántatnak meg, vagy hogy **nemzésre való magvuk nem leszen**, vagy hogyha leszen is, de hiába való, nem szaporodó leszen. (I. 266b)

Az eredetből azok az bélpoklosok, az kik bélpoklos szülőknek nemzómagvukból lettenek, és **ha az szülőknek valamelyik[e] az nemzészkor bélpoklos volt**, az Istennek ilyen nagy az ő cselekedeti, hogy az tisztátalan magból hasonló test szerzettessék. (I. 310a)

■ **Fogan/atás** (*conceptio, fecundatio*)

Az has lassan-lassan fölnevekedik, ki mia azt vélné ember, hogy **igaz gyermek fogantatott**. (I. 248a)

Néha azért történik, hogy **bebocsátja az nemzómagot, és megtartatik ott** az madra szoros szájában, ugyan **meg is foganodik**. (I. 250b)

De az **foganodott gyermek** az szülészkor halálra való alkalmatosságot szeresz az asszonyállatnak, mert az szoros helyről ki nem jöhet. (I. 250b)

Ha mikor azért az férfinak és az asszonyállatnak **közösülésökből gyermek nem fogantatik**, melyik vétkekből történik ez, megítélheted ezekből. (I. 268a)

Azért az asszonyállat illendő férfival közösödvén és ha sem természetszerint, sem történt vétkekből nem meddő és az közösülésre nem nehéz és nem rest, az olyan **alkalmas és kész az gyermek fogadására**. (I. 268a)

Ezt mi ide nem gonosz-végre írjuk, és nem azért, hogy valaki gonoszul éljen és nem jámborul ezzel, de azokáért, hogy az mely asszonyállat gyakorta való szülés mia megromol, szegény **élete megtartassék és egy ideig fogadás nélkül maradhasson**, és nem azért írjuk, hogy az igaz szaporodásnak ellene akarnánk cselekedni. (I. 268a)

Ha azért az asszonyállat szült és valami jó okért **meg akarja magát tartóztatni és nyugodni [egy] ideig az fogadástól**, az gyermek mására, melyet szült, annyi sárfűmagot kössön, az mennyi esztendeig meddőségen akar lenni. (I. 268a)

Kisebbségi paprádnak gyökerét add meg enni, avagy innia, **nem fogad az asszonyállat**. (I. 268a)

Az férfival való közösülése után mindigáraszt tegyen el föl az madrajának szájába egy bagolyborsónyi timsót az asszonyállat, avagy fenyőviaszt, ha egy babszemnyit teszen, attól jobb, **nem fogad**. (I. 268a)

Hím menyétnek két monyát mesd el úgy, hogy az menyét megéljen, kösd azokat hódnak bőrébe, hordozza hóna alatt azt az asszonyállat és **meg nem terhese**dik. (I. 268a)

Oly kecskének madraját, ki még soha nem fiazott, viselje az mezítelen hason az asszonyállat és meg **nem nehézkese**dik. (I. 268a)

Borostyánnak az végső fűrtőjét törd porrá, az asszonyállatnak havivére folyásának utána adj mindigárt ez porból egy nehezéket meginnia és meg **nem terhese**ül. (I. 268a)

Feketeborostyánnak az magvát, avagy az pimponiának gyökerét törd porrá, add meginnia és **megtartóztatik az fogantatás[tól]**. (I. 268a)

Nyúlnak megoltott tejét az havi tisztulás után harmadnappal add az asszonyállatnak, meg **nem terhese**dik. (I. 268a)

Mínekelőtte az asszonyállat férfival akar közösülni, mentát tegyen föl az szeméremtestébe s **nem fogad**. (I. 268a)

Sok okai lehetnek annak, hogy az asszonyállat **meg nem terhese**dik, kiről bővebben írtam oda feljebben, de mostan írjunk az elkezdett dologról. (I. 268a)

Ezek megléven afféle dolgokra kell menni, az melyek **segítik az megnehézkese**ülést, melyeknek kell lenni az férfival való közösülés előtt, melyeknek pedig az közösüléskor, melyeknek pedig az után. (I. 268a)

Borostyánnak fájából csinálj olajt, az két veséjét és az köldökétől fogva ide alá az hasat ezzel kell melegen kenni, mert az madrát ez megerősíti, és minden rútnedveségeket megemészt, az melyek **megbántják az fogantatást**. (I. 271a)

Az nemzomagot pedig az férfi, mind az asszonyállat egyszersmind bocsássák el, mert ha az asszonyállat késedelmesb lesz az elbocsátásban, csak egy csepp sem kel benne, hogy **megnehezkese**ülhetne. (I. 270b)

Az közösülésnek pedig cselekedetinek elvégzése után vegye eszébe az férfi, hogy ha az ő testét az madra hozzászívja. (I. 270b) Az asszonyállat is vegye eszébe, hogyha az férfigagot benn tartotta. (I. 270b) Mert ez két dolog **jele leszen annak, hogy fogad**. (I. 270b)

Akkor az asszonyállat hanyatta föl egy egész óráig fekdüdjék, és erősen öszveszorítsa az lábait és az csípőit, erősen.

S ha ennyi napig az férfigag ki nem jó, bizonyos jele, hogy **megnehézkese**dett. (I. 270b)

Azután lómentát főzz meg borban, s mindigáraszt azzal pároljad alól, és annak utána bazsalikont és öreg mentát tegyen maga alá, úgy közösüljön az férfiúval, **megterhese**dik. (I. 271b) S mikor az csap ki kezd aztán az asszonyállat testéből csöpögni, mindigárt készüljön hozzá, és közösüljön az férfiúval, Isten akaratjából **megnehézkese**dik. (I. 271b)

Ha azért azt akarod, hogy **fiat fogad**jon az asszonyállat, az havivérfolyásnak tisztulásának utána négy napon az hím tisztesséfnék vagy az kifacsart levét adjad innia, vagy főzd meg vízben, és az vizet adjad innia, **fiat fogad** méhébe. (I. 272a)

Az asszonyállatnak ha az nyaka meleg és az háta hideg, **nehézkese**ülésnek jele. (I. 272a)

Mikor el akar aludni az asszonyállat, adj mézes vizet innia, **ha az hasában tekere**dést érez, **fogadott**. (I. 272b)

S ha nem érez, **nem fogadott**. (I. 272b)

Jobb felől való oldalából az asszonyállatnak két vagy három csepp vért végy ki, és tedd eleven forrásvízbe, ha fenékre megyen, jele, hogy **fogadott**, ha nem megyen, **nem fogadott**. (I. 272b)

Az mely asszonyállat eleven és egészséges **gyermeket fogadott**, ha teljességgel egészséges az, semminemű bántása és akadályja nem leszen annak, mind az egész gyermeknek viselésének elforgásában [elhordásában?]. (I. 274a)

Továbbá efféle **lélek noha az fogantatásban nincsen**, de azért, hogy az magzatnak eleveisége leszen, úgy kezd eredni és öröködni. (I. 277b)

■ Magzat (*embryo*)

Bántása mind az két húsos hártáknak, kik az oldalcsontok alatt kétfelől vannak, az májnak, de leginkább az **lépnek magzatja**. (I. 167a)

Továbbá efféle lélek noha az fogantatásban nincsen, de azért, hogy az **magzatnak eleveisége** leszen, úgy kezd eredni és öröködni. (I. 277b)

Valamely asszonyállatnak az Úr Isten **magzatokat ad méhébe**, nagy hálaadással tartozik érette, de jól meglássa, hogy jól bánják vele, és sokat ne aludják. (I. 277b)

Se ne egyék sokat, hanem dolgot tegyen az ő módja szerint, tétova járjon gyakorta, de ne igen vastagon, hogy az gyermek megsérvednék, hanem csak azért, hogy az **magzat igen nagy ne legyen**, mert ha nyugodalomban él az asszony, igen megnő az nemzomag benne, és talán mindenik meghal. (I. 278a)

Hogy pedig az elsőszülött gyermekből valamit érthess, **hány és minemű magzati legyenek** annak utána az asszonyállatnak, az elsőszülöttet mindigáraszt, hogy az anyjának méhéből kijő, lásd jól meg, mert ha az gyermeknek haja öszve csoportozott kerekdeden, mintha szépen öszvecirkalmazták volna, jele az, hogy annak utána férfiat szül az asszonyállat. (I. 278a)

Mert az első lett gyermeknek köldökén[nek zsinórján] valamennyi csomó leszen, **annyi magzatja leszen** az asszonyállatnak, valamennyi gömbölyű abban, annyi fia, valamennyi hosszúkás szabású, annyi leánya. (I. 278a)

De az szüléskor **öreg magzatnak hozásából** (tisztesség adassék minden jámbor személynek) az asszonyállatnak szeméremteste igen megromol és megtágasodik. (I. 284b)

PÁPAI PÁRIZ FERENC – A HIÁNYZÓ LÁNCSEM

Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis*ának az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár sorozatában csak a fia, Pápai Páriz András által gondozott 1747-es kolozsvári kiadása férhető hozzá (2). Pápai sem ebben, sem a korábbi kiadásokban nem szentelt külön fejezeteket a nemzomagnak és a nemzésnek. A *Pax corporis* nyelvezetét, szemléletét és szerkesztési szempontjait, valamint a szerző életútját

ismerve azonban nem kétséges, hogy ismerte és használta Lencsés György munkáját, *Az egész orvosságról való könyvet*. Pápai Páriz Ferenc vezette tovább az erdélyi magyar orvosi szaknyelvet Mátyus István felé.

MÁTYUS ISTVÁN – A NEMZŐMAGRÓL

Mátyus Istvánnak – és a mi szempontunkból most itt fontos *Diaeticának* – 1762-es kiadása az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárban világhálón is hozzáférhető: <https://mek.oszk.hu/08500/08581/> (3). Ebből az első, 1762-es kiadásból azonban még hiányzik a *nemzőmag* lényegének a felismerése. Az alábbiakban Szlatky Mária (1989) alapján idézzük Mátyus István sorait (4). Ennek a kiadásnak a 367–372. cikkében kerített sort Mátyus a nemzőmaggal kapcsolatos gondolatainak az összefoglalására. Itt olvasható a *spermiumok*nak (ondósejteknek) alighanem az első, Leuwenhoeokot idéző leírása a magyar szakirodalomban. Ezeket a leírásokat annak tudatában idézzük, hogy a magyar orvosi nyelv és szakírás erdélyi fejlődésének klasszikus szövegei a magyar orvosi szaknyelv közel félezer éves fejlődésének a szaknyelvi tudatosság szempontjából tanulságos dokumentumai:

„A testből kitisztuló materiák közé számlálhatik néminemű tekintetben a *nemzőmag* is. Szoros értelemben ugyan így csak a férfi magvát nevezhetnök, de rövidség okáért az asszonyok savósabb nedvességét is e névben foglaljuk. Efféle nedvesség sem a gyermekekben, sem a vén emberekben nincsen. Hanem kezd e mindenik félbe készülni akkor, mikor az ő növésiük meg kezd állapotni, és azután, mikor a vénség megszárazsítja, elhűti és erőlteti a testet, ismét nem készülhet. Rendes idejük azért ennek a férfiakban a 16. és 65., az asszonyokban pedig a 40. és 50. esztendő közé esik. A forró és heves természetűekben ez hamarabb kezdődik, de hamarabb is megszűnik, mint akik hideg és nyálás testűek. Csodálatos természetű nedvesség ez. Mert mihelyt ez készülni kezd az ifjakban, testüknek sok része, szavuk, magaviseletük igen nagyot változik, és midőn ez egy kevésse egymásra gyűlt, nem tudom, micsoda ösztönzés által, a vért annyira felgyúlasztja, oly nyugtalanságot szerez mind a testben, mind az elmében, és a párosodásnak vagy Venusnak kívánságára annyira felindítja mindegyik fél, hogy sokan ezért becsületüket, világi szerencséjüket, sőt életüket is kockára vetni semminek tartják. Némelyek ettől csaknem megdühödnek, de mihelyt céluat elérvén, ezen néhány csepp takonyforma nedvességét magukból kiereszthetik, azok az iszonyú változások öbennük egészen, mintegy pillanatban lecsendesülnek. Ezeket a több[i] excretiókban nem tapasztaljuk. Mivégre rendelte légyen pedig ebben a természet bölcs auctora így, könnyű megérteni. Ugyanis ezáltal kelletvén az emberi nemzetnek szaporodni, szükséges vala a gyermek viselésének, szülésének, felnevelésének unalmas elképzelését a Venusnak ily kimondhatatlan kívánásával, avagy csak egy ideig az emberek fejből kitorolni. De azoközben nem lehetett elkerülni azt is, hogy ez a nagy momentumu dolog az egészség dolgában is nagyon be ne csúszna, akikben ez kívánság nem kötetett bizonyos időkhöz, mint az okatlan állatokban.

A természetnek minden munkái szépek, becsületesek. Hanem a visszafordulatú rossz elme azok közül a maga rossz céljainak eszközévé tévén némelyeket, onnan ragadott rút, becstelen név rájuk. Így történt ez a szeretetnek azon főbb munkájában is, mely a szeretetnek régi költött Istenasszonyáról vagy Istenéről (mert a legrégebbi írónknál mint férfiu, úgy is adatik elő) Venusnak neveztetett. Ez mint az emberi nemzetnek elszaporodására és fennmaradására a fő bölcseségtől kirendelt, elkerülhetetlen dolog, magában igen becsületes és tisztességes, minthogy a házasság mindenek előtt tisztességesnek és szentnek mondatik. Hanem a fajtalan rút erkölcsű emberek a maguk utálatos visszaélésekkel ennek nevét is oly gyalázatosá tették,

hogy erről a dolgról tulajdon nevükkel beszélni, kivált nálunk, szemérmelenségnek tartassék.

A *nemző nedvesség* a férfiakban magnak is mondatik, abból az okból, hogy ez az asszonyi méhben mint valami szántott földben bevetvén, ott kikel, és magzatnak felnevelkedik.

Tapasztalták a természetnek gondosabb vizsgálói, midőn ezt a *nemzőmagot* a látást nagyon öregbítő üvegen, vagy *microscopiumon* nézték, hogy ebben képzelhetetlenül sok élő állatocskák is úszkálnak nagy serénységgel mindenfelé, minden egymással való egybeütkezés és keveredés nélkül. A fejük kevésse buta, a testük, kivált a farkuk felé, melyet kétfelé mozgatnak, szertelen vékony; úgy, hogy Leuwenhoeck ítélete szerint ezekből százezer alig tenne akkorát, mint a legkisebb szem fővény.

Mennyire csúszhasson bé a Venus az egészség dolgában és micsoda *fundamentumon*, azt ugyan előre is láthatjuk, de a példákbl legvilágosabban észrevehetjük. Erre pedig kétféle példák vannak: az egyik, mikor az elkészült és ottan-ottan gyűladzó *nemzőmag* erőszakosan benntartatik, mely is, mint Galenus mondja, végtére méreggé válik. A másik, mikor a *rendinél* bővebben elfecéreltetik.

Csupáncsak a *nemzőmagnak* a benntartóztatásától alig betegülhet meg valaki. Sőt inkább ettől erősebbek, bátrabbak, testesebbek, szőrösebbek, dolgot jobban győzők, egészségesebbek, elméssébbek lesznek az emberek, mind egyéb állatok. Mint a tiszta életet élő nötlenek és özvegyek és rekeszbe[n] a nőstényektől külön tartott hím vagy bak állatok példája tanítja. Szűkön készíti ezt a természet, aszerint az agyvelőnek spiritusait is szokta, s ha mikor nincs szükség reá, vagy éjszakai játszadozó buja álmódások közt kibocsátja, vagy önként visszazívja.

Az asszonyi nemben a Venuszal val nem élhetés sokkal több és terhesebb nyavalyákat szerez. Ennek tulajdonítatik ugyanis, hogy egyebet elhallgassak, az ő csodálatos, itt le nem írható *hysterica nyavajájuk*.

E[z] szerzi, midőn a méhben és több ehhez tartozó részekben felettébb meggyűlt, megcsípősült és felhevült, ezt az égedelmet, és szertelen Venuskivánást, és rút bujálkodást. Ennek égető tüze vitt némelyeket arra, hogy félretévén minden eddig fogva tartott szemérmességet, fajtalan, rút beszédekre, szemtelen magukviselésre, megmezítelenítésre, férfiakra való nyertezésre és mint megdühödte ebek, széjjelnyargalásra is elvetemedtek. Ahonnan ez rút nyavaját furor uterinus[na], méh megdühösödésének vagy dühödte szerelemnek nevezték a régi orvosok. Némelyek, megfojtván magukban ezt a tüzet, efféle szemtelenségekre nem vetemednek, hanem szomorúan keseregve otthon addig gondolkodnak, míg veszedelmes melancholiába esnek. Étetől, álomtól elszakadnak, kimondhatatlan szívszorongatásokat szenvednek.

Én ezekből úgy ítélek, hogy Venusnak rendes gyakorlása az egészségre nem csak nem ártalmas, sőt sokakban szükséges is.

A férfiakban, sokkal nemesebb materiából lévén az *nemzőmag* készülvé, annak elfecérlése százszor többet árt, mint az asszonyokban, nincs ugyanis ennél az egy inakban folyó spiritusokon kívül tökéletesebben elkészült nedvesség mibennünk.

Egy erős, vaskos katonának a golyóbis mindkét golyóit egybe elszakasztja, mely sebből ugyan ő szépen meggyógyult, az erő is tagjaiban jó *rendin* megmaradott, de szakálla mind elhullott, a szava is asszonyi módra elgyengült. Ezen példából, Haller úgy ítél, csalhatatlanul megtetszik:

1. hogy a *nemzőmagnak* a férfiakban különös természetű, igen nemes és spiritusokkal gazdag materiának kell lenni. Mert ebben a katonában esett változást egyének nem lehet tulajdonítani, hanemhogy az ő *nemzőmagot* készítő golyói odalettek.

2. hogy a golyókat másodrendbéli agyvelőnek nem ok nélkül lehetne mondni. Régi közmondás az orvosoknál: egy csepp nemzömagnak az elfolyása inkább erőtlentíti a testet és az elmét, mintsen húsz csepp vérnek az elvesztése.

Tapasztalt dolog ugyanis az, hogy minál bővebben takarodik ki valamely úton a mi testünkől a nedvesség, a vér is inkább siet oda, és így az utak is oda annál inkább kitágulnak. 30-40 csepp magnak a kieresztése majd minden állatokat elbágyaszt és elszomorít három óráig is. Ha pedig ezt valaki igen gyakran és böven fecsérli, legelőször is a gyomra elgyengül, az ételt nem kívánja, nem emészthet, szeme alja megpuffad és megkékül, látása meghomálosodik, a szeme elszárad és megráncosul, sőt végtére egészen megvakul. Továbbá lélegzete is megnehezedik, húsa ellágyul, ábrázata elszárgul és megszenyesül, a háta fáj és elerőtlenül, lábai meghiggadnak, dagadoznak és megköszvényesülnek.

Említ Etmüller olyan példákat is, hogy az ifjúnak agyvelejét a Venus úgy ellágyította és apasztotta, hogy az koponyájában ide-tova kotyogott. Hogy itt a magtalanságot, golyóknak megdugulását és inflamációját, s több efféle gonoszokat, melyeket a mértéktelen Venus szokott okozni, elő ne hozzam. Efféle buja személyek közt igen közönséges, utálatos és veszedelmes elragadását és kínos tüneteit is egészen elhalgassam.

A bölcs Salamon is a kurvák után való járást helyesen nevezi koporsóra vezető útnak és halálnak fenekére szállító ösvénynek.

Ily káros lévén azért a Venus dolgában is mind a jobbra, mind a balra való eltántorodás, annál szükségesebb lésszen ebben is jó tanácsal járnai, minél nehezebb a lábrakapás, ha egyszer jól eltántorodtál, és minél könnyebb az eltántorodás, ha szemesen magadra nem vigyázol.

Legelőször is azoknak, akik még házasság kívül élnek, és sem szentségüket, sem egészségüket megsérteni nem akarják, hasznos lésszen magát a Venusra nem kapadni.

Amik pedig házasságban élnek, e következő punctumokat azoknak is jó lésszen elméjükben tartani.

1. Mind az igen ifjú, mind az idős embereknek életüket a gyakori Venus megrövidíti. Az erőtlen, beteges embereknek ez veszedelmére vagyon.
2. Minél erősebb, húsosabb, véresebb és egészségesebb valaki, a Venus szolgálatjára is annál alkalmatosabb, és az ő egészségére az annál inkább megkívántatik. Ezek ezért a Venuson felettébb ugyan ne kapjanak, de attól ne is igen irtózzanak.
3. Ártalmát vagy hasznát a Venusnak nem annak számából, hanem az embernek erejéből és természetéből kell meghatározni. Mert ugyanazon szám gyakran a jó erős, ősz embert eleveníti, az erőtlen ifjat pedig ellankasztja.
4. A kelletlen, kénytelen és külső eszközökkel gerjesztett Venus soha nem hasznos. Az önként támadó kívánság után pedig az többnyire jól használ. Mégpedig minél régebb és erősebb kívánság előzte azt meg és kedveltebb személlyel vagyon, annál hasznosabb az egészségre. Mert amennyi spiritus elvész egyfelől, másfelől a nagy öröm megint annyit csinál.
5. Nem jó ezt sem megelőzni, sem követni vagy a test, vagy az elme erős munkájának, hanem víg mulatsággal, és csendes álommal váltani fel ezt, igen hasznos.”

ÖSSZEGZÉS

Váradai Lencsés György (1530–1593) hat könyvből álló orvosi írásműve, az *Egész Orvosságról való Könyv, azaz Ars Medica* gazdag az emberi szaporodással kapcsolatos korai magyar szakszavakban. Terjedelmi és egyéb okokból most csak a *szaporodás, mony* (testis/ovum), *közösül/és, nemzés, nemzömág, fogan/ás, magzat* XVI. századi szakszóadatait mutattuk be.

Egymás alá írva a szaporodás fogalomkörének magyar és nemzetközi szakszavait, aligha kell bizonygatni, hogy a kettő közötti különbség a magyar és a nemzetközi tudományos nyelv néhány nyelvészeti és fejlődésbeli különbségére is felhívja a figyelmet. A nemiséggel és a szaporodással kapcsolatos régi magyar orvosi szakszavak (*nem, nemzömág, nemzés, nemzedék, nemzet*) már a magyar orvosi nyelv megjelenésének a korában egységesebb szemléletűek, mint a nemzetközi orvosi nyelv megfelelő szakszavai (*sex, sperma, fecundation, generation, nation*). Mindegyik a *nem-* szótaggal kezdődik, utalva a magyar nyelv szavainak értelmük szerinti egymásból fejlődésének észszerűségére. Mennyire más ez, mint az összevissza hányt nemzetközi nevezetrendszer.

Az erdélyi magyar orvosi nyelv fejlődését Lencsés Györgytől (†1593) Mátyus Istvánig (†1802) a *nemzömág* példájával szemlélteti a tanulmány.

Az emberi létezés egyik legfontosabb területén – a szaporodással kapcsolatos fogalomalkotásban – a magyar orvoslás kezdetekor kialakult egy olyan szemlélet, amelyiknek nem találtuk folytatását. A modern orvostudományban: nincs olyan nemzetközileg elfogadott szakterület, hogy *humán (orvosi) szaporodásbiológia*.

A témának sajátos időszerezését ad – többek között – a jelenkor „*orvosi nemzetpolitikája*” (a magyar családpolitika orvosi vonatkozásai), és az ezzel ellentétes hatású, úgynevezett „*genderideológia*” térnyerése. De ezeknek a gondolatnak a kifejtése nem volt célja ennek a közlésnek.

IRODALOM

1. Szabó T. Attila, Biró Zsolt *Ars Medica Electronica*. Bio Tár Electronica, Gramms, CD-ROM, Budapest–Kolozsvar–Szombathely–Veszprém 2000.
2. Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis* Kolozsvar 1747. Magyar Elektronikus Könyvtár – MEK-15273 (<https://mek.oszk.hu/15200/15273/>)*
3. Mátyus István *Diaetetica* Kolozsvar 1762. Magyar Elektronikus Könyvtár – MEK-08581 (<https://mek.oszk.hu/08500/08581/>)
4. Sztatky Mária (szerk.) *A jó egészség megtartásának módjáról. Szemelvények Mátyus István Diaetetica, valamint Ó és Új Diaetetica című műveiből*. Magyar Hírmondó (sorozatszerk. Sebestyén L., Szalay K.) Budapest, Magvető Könyvkiadó 1989:299–307.

* A hivatkozásokat innen nem, csak az URL-nek egy világhálós keresőprogramba való beírásával lehet megnyitni.